

Koncz Gábor Sárospataki eu-tópiák

Ráolvasások: Idézetek és vélekedések arról, hogy Sárospataknak négy lelke van. Egy helyi politikai, igazgatási. Egy helyi szellemi, intézményi. Egy országos (nemzetközi) álom- és ködvilág. És egy helyi lakossági, munkahelyi. Ezek szerves kapcsolata kívánatos.

Eu-tópiák: A fenti kíváncsiság érdekében szisztematikusan át kell tekinteni a város és vonzáskörzete (továbbá a város és a ködvilág) erőforrásait, hogy mi van és ebből mi lehet. Szükséges a megvalósítható utópiák vázolója, hogy az "értelmes hit, cselekvő erkölcs" talaján fejlesztési programok és tettek szülessenek. E két dimenzióról lesz szó e tanulmányban.

Ráolvasások

"Az igazi város szinte láthatatlan volt, befelé épült, az utcáinak földszintes homlokzata mögött terült el. Ha benézett a vándor a bolthajtásos kapuk egyikén, négy-öt házat látott az udvaron, amelyet teleépítettek az unokák és ükunokák; ha egyik fiú megnősült, ragasztottak neki egy új szárnyat a meglévő épületekhez. A város rejtőzött a házak udvarain. Az emberek féltékeny, sanda óvatossággal befele éltek..."¹ Márai Sándor írta ezt a XX. század eleji Kassáról. Ez a jellemzés Sárospatakra, (és valószínűleg majd minden felvidéki kisvárosra) is találó. Noha negatív árnyalású megállapítások, éppen a bezártság és befelé élés védte ezeket a városokat az ország közepén is dúló ellenségektől. És ez a bezártság hordta ki és tartotta meg a polgárosodás szellemiségét, ebből lehetett nyitni az ország és a világ felé. Ám ez a be-

zártság vissza-visszatérően megrekedés is, amiből a kívülről jövő felrántó akarat és a helyi erők összefogása adta olykor (és adhatja ma is) az újabb fejlődést beindító lendületet.

1928-as, első pataki útjára Klebelsberg Kuno így emlékezett: "...elhívtak Sárospatakra, nézzem meg a kis Bodrog-menti iskolavárost, és közvetlen szemlélet alapján adjak szakvéleményt. A ragyogó múlttal szemben stagnálást találtam. Addig, míg a Perényiek, a Rákócziak, a nagy Lorántffy Zsuzsánna bírták a várat és az uradalmat, megvolt a kollégiumnak a természetes hátvédje. De utóbb minden megváltozott. Az anyagi eszközök megcsappantak és a Tiszáninneni Egyházkerület még abba is kénytelen volt beletörödni, hogy mikor az államosítás volt a divat, az állam vette át még a sárospataki református tanítóképzőt is. Minden zsugorodóban volt..."² Amint azt Maller Sándor dokumentumokat felsorakoztató, elemző művében bemutatja, a fejlődési lendületet adó, Patakot a XX. században ismét nemzetközi hírévé és rangúvá emelő Angol Internátus ötlete és akarata kívülről jött, amit elcinte a helyiek nem szívesen fogadtak.

Az 1980-as évek közepén, Sárospatak fejlesztési lehetőségein dolgozva, Hörcsik Richárddal áttekintettük a város történelmét, az üzenő múlt hasznosítandó tapasztalatait keresve. Számunkra is világgossá vált: Sárospatak történelmileg "kétpólusú" város. A Vár reprezentálta a politikai hatalmát, és tette híressé a várost a politikai történetben. Híressé tette, s nemcsak a Rákócziak "oroszlánbarlangja" óta, hanem a kezdetektől. A Kollé-

gium jelentette a művelődés pólusát, és emelte nevét Európa-szerte elismertté az oktatás, művelődés történetében. Újszászy Kálmán megfogalmazása szerint: "Ami a németeknek Weimar, Heidelberg, Göttinga, a franciáknak Grenoble, az angoloknak Cambridge, az nekünk, magyaroknak, hasonlíthatatlanul szerényebb arányokban, de hasonlíthatatlanul több megpróbáltatás tűzből kikerülve, Patak: a magyar művelődés fellegvára, a 'Bodrogszati Athén'." Maga a város - mint közigazgatási egység - szerényen szolgált és megélt a két pólus között. A város egészének jelentősége, politikai és kulturális szerepe évszázadokig nagyobb volt - a vár urainak politikai hatalma és a kollégium szellemi kisugárzása miatt -, mint a település közigazgatási rangja, vagy lakosainak lélekszáma alapján valamiféle lineáris becsléssel várható lett volna. A helység történetét vizsgálva sajátosan adódik a tanulság: ha a két pólus erősítette egymást - akár a középkorban, akár a XVII. században-, a város akkor élte fénykorát.³

A XVII. századi fénykort I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsánna csodálatos szerelmi házasságától (1616) számíthatjuk, amelyből gyermekek és programok születtek. Nemcsak támogatták a Kollégiumot (Comeniust is Patakra híva), hanem politikájuk szerves részévé tették a gazdaság és kultúra összekapcsolását.⁴

Mi volt történelmileg a Kollégium? Czegle Imre megfogalmazásában: "A pataki iskolát az idők folyamán mondták 'alma mater'-nek, scholának, akadémiának, kollégiumnak. A kollégium elnevezés, mely századokon keresztül él, korábban olyan egységes vezetés és irányítás alatti iskola-rendszert jelentett, melyhez többféle iskola tartozott. A kollégiumon belül él a gimnázium, a tanítóképző, a teológia és az 1750-es évektől a jogakadémia is. E négy iskola alkotta a kollégiumot."⁵

Ma úgy látom, hogy ez az intézményrendszer három ok miatt válhatott a gazdaság és kultúra fejlődést generáló, szinergikus (1+1 nagyobb, mint 2) tényezőjévé. Az egyik az, hogy történelmileg változó intenzitással, hullámzásokkal ugyan, ám a Kollégium tanári kara és diáksága hosszabb idő távlatában, mégiscsak következetesen ismerte fel és vállalta a technikai, szervezeti és szellemi új lehetőségeket. A technikaira jó példa a nyomda. Takács Bélát idézem: "A XVII. századból egyetlen magyar nyomdának sem maradt fenn három különböző időből olyan részletes leltára, mint a sárospataki nyomdának. Minden tekintetben - nyomdatörténeti, könyvkötészeti, művelődéstörténeti szempontból egyaránt - igen becses források ezek a kéziratban Patakon ma is meglévő leltárak. Fennmaradásuk fényt vet elődeink gondosságára, a nyomda iránti féltő szeretetükre. Minden betűre, a sajtóhoz tartozó minden kicsi szerzőre vigyáztak, hiszen régóta hiányzó, nagy nehézségek árán létrehozott és nagyon fontos intézménye volt a tipográfia a főiskolának."⁶

A szervezeti felismeréseket például a tanítóképzés is bizonyítja.⁷ Míg a szellemiekre a filozófia, a természettudományok, az irodalom, a teológia szinte mindig korszerű (tehát az európai fejlődés fő sodrába tartozó) oktatása és művelése mellett a pataki zenei fejlődés kínál remek példákat.⁸

A szinergikus hatás másik magyarzója az, hogy századokon átívelve létezett, formálódott a pataki szellem. Kazinczy Ferenc egy 1809-ben keltezett levelében írta: "Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen." Ez az idézet kulcsot ad a szellemiség megértéséhez. Koncz Sándor a vallásos értelem, értelmes hit és cselekvő erkölcs hármasságában fogalmazta meg e szellemiség lényegét. "A reformációtól a 18-ik századig eltelt időt a

Kollégium életében a hitre alapozó gyakorlatiaság korának fogom fel. 'Az igaz ember hitből él' reformatori elvre ráfundáltatott és azon fejlődött az iskola... A hitre épülő gyakorlatiaság szellemisége után köszöntött be az értelemre támaszkodó felvilágosultság... A barthi teológia behatolásával az 1930-1950 közötti években az egyháziasság a kollégiumi rendszer időszerűen új átalakulásában és messze sugárzó hatásában jelentkezett... A felvilágosodás az emberi értelem központba állításával felkeltette az érdeklődést a ténytudományok iránt. Ilyennek tartották a történelmet és a természettudományokat. A skolasztikus ortodoxiával a tények kutatásával lehetett leggyakorlatibb módon szakítani. Az ész alapján a tények feltárása sok helyen Európában és hazánkban nyílt szembe fordulást hozott az egyházi tanítással. Patakon ez nem következett be..."⁹

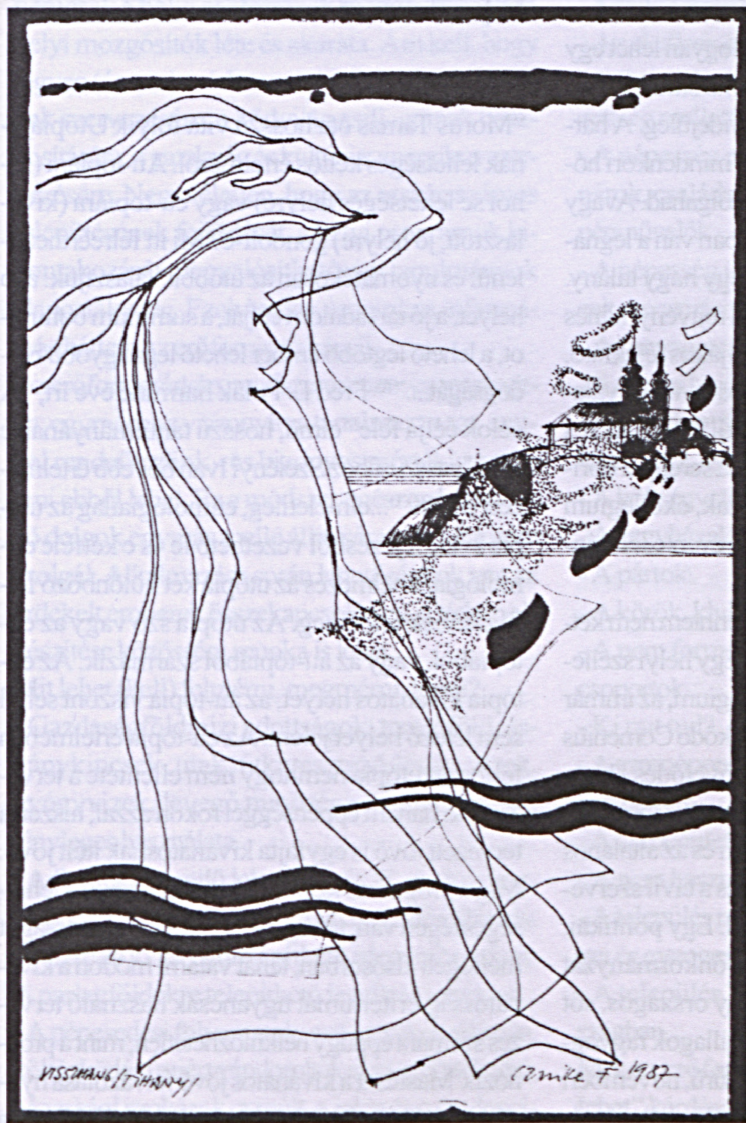
Az "értelmes hit, cselekvő erkölcs" gyakorlati orientációjú volt. Ez volt a "pataki szellem", amelynek lényegéről Barcza József tanulmányában ezt olvashatjuk: "...az ember etikai és szellemi fejlődésének lehetősége felől való meggyőződés. Belőle fakad a kötelességérzet: időszerűen megtenni mindent érdekében, vállalni a feltételek megteremtésének kockázatát, akár áldozatát is. E meggyőződés elméleti alapjai korábban kiépültek a felvilágosodás idején a teológiába is beszüremelő racionalizmus által. Már akkor kibontakozásnak indult az a szellemi áramlat - az egyháztörténelem kultúr-protestantizmusnak nevezi -, amely szerint az egyház elsődleges feladatai közé tartozik a vallás erkölcsi neveléssel párosult modern tudományművelés és -terjesztés. Együttes hatásukra fokozatos tisztul, folyamatosan emelkedettebb fokra lép az erkölcs és az értelem. A tökéletesedésnek pedig a közboldogság a következménye, mint tulajdonképpen a végcél...."¹⁰

A szinergia harmadik magyarázója az, hogy a gazdaságot és kultúrát, intézményesen, szerkezetileg és szervezeten is összekapcsolták. Éppen ennek feltárása, bebizonyítása miatt kiemelkedő Hörschik Richárd disszertációja, amely bemutatja, hogy a város és vidéke, a nép és a kollégiuma között több irányú szerves kapcsolat volt.¹¹ A nép fiai tanultak a Kollégiumban, akik szolgálatra a nép közé mentek vissza. A szuplikálás mellett a legáció és a mendikáció is a diákság és a nép személyes kapcsolatát erősítette: a diákok így megismerték a "vidék" gondjait, és gyakorolva közvetítették tudásukat; a nép pedig megismerhette, hogy kiket és miért fizet. A kapcsolatok szempontjából is jelentős az a gazdaságtörténeti tény, hogy a szabad pénzeszközöket, az alapítványi pénz-vagyonokat a Kollégium kamatra kihelyezte. A régióban 1866-ig az iskola volt az egyetlen pénz-hitelintézet, amelynek anyagi támogatása a táj gazdaságának egyik mozgatójává lett. Így számos gazdaságilag gyenge református egyházközséget tudott a Kollégium hitelezéssel támogatni. A város is érezte a skola gazdasági erejét. A diákokat szállással, étellel, tüzelővel ellátóknak munkaalkalmat jelentett az iskola, éppúgy, mint a tanári házak építése, szőlőik művelése.

A szinergia kétségtelenül legjelentősebb, XVII. századi megnyilvánulása mellett az 1930-as és 1940-es évek kiemelkedőek. Az Angol Internátus, a számtalan publikáció, a kollégiumi és helyi lapok, a pezsgő társadalmi élet mellett ezt máig hatóan tehetségmentési és népfőiskolai munka bizonyítja.¹² Számomra a XVII. század első fele és ez a kiemelkedő két pataki évtized voltak a világitótornyok akkor, amikor az 1980-as években azt kutattuk, hogy az országos, a helyi kisvárosi fejlődés milyen alapokon és milyen eszközökkel lendíthető meg.¹³ Sárospatakon az volt a törek-

vésünk, hogy a Református Kollégium a térség szellemi és gazdasági szervező központjává vál-

tuk, hogy a Márai által leírt bezártság akkor nem a polgári élet kihordása, hanem a megrekedés jel-

jon.¹⁴ Tehát nem csupán a Kollégium egyházi újraindítása volt acél, hanem a város és vidéke szerves fejlődésének generálása.¹⁵ Mert tudtuk, éreztük, megéltük, hogy "Kiált Patak vára"¹⁶ és lát-

lemzője volt. Annak ellenére, hogy naggyá lett pataki diákok (elsősorban Harsányi István, Béres Ferenc, Pécsi Sándor) szívós munkája és akciózása nyomán, rangot kapott a "faluvá züllesztett város". Annak ellenére, hogy - ugyancsak volt pataki diákok, például Huszár István és mások - külső segítségével megindult és épületekben is (például a Művelődés Háza, Hild tér) megnyilvánult a fejlődés.

Mit érzek az ott lakók és a hazajáró lelkek? Balácsi Károlyt idézem: "...A Bodrogszenti Athén és a Magyar Cambridge neobarokk fellegjárásától a porfelleget sóhajtó falu vigasztalan képéig, a vár poros kerete konkrét ítélet alkotásáig terjed a szentenciák és címkézések skálája. Vajon ugyanarról a településről, az önazonosságát mélyen érző ám oly sokféleképpen értelmező és megfogalmazó városról van-e szó? Szerintem nem, s talán ez lehet a félre-

értések oka. Kimondom világosan: két Sárospatak van. Az egyik egy földhözragadt, nehézsorsú, észak-kelet magyarországi kisváros, a másik, egy félig felépített Templom. A Vöröstorony mese-

beli kincse. A többnyire képzeletbeli, olykor valóságosan felhalmozott és rendre szétszóratott aranytallérokkal. Illyés pontos szavaival: a Haza a magasban...”¹⁷

Volt keményebb folytatás is: “...Hogyan lehet egy nagyfényűinek álmodott városa, múzsafiakat dajkáló bölcső és elvadult parlag egyidejűleg. A harcos protestantizmus bástyája és a mindenkori hódítók elé sóval, kenyérrel járuló szolgálhad. Avagy tényleg a világitótorony árnyékában van a legnagyobb sötétség? Az örök város egy nagy talány. Megfejtethetlen, kibogozhatatlan rejtvény. Nincs az az elrugaszkodott fantasztika, vajákos lélekklató, idetévedt futóbolond, aki ne mondott volna valami érvényeset a pataki szellemről. Mert volt és van itt minden, mint a búcsúban. Cseréppel borított tetők fölél ágaskodó panelházak, ókollégium és szerves építészet, ukrán piac és évente felszántott utak...”¹⁸

Nem sorolom a ráolvasásokat. Szerintem nem kettő, hanem négy Sárospatak van. Egy helyi szellemi; amely ma a Református Kollégium, az immár a Miskolci Egyetem részeként működő Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar, a Művelődés Háza, az egyházak, a Vár és a többi kulturális intézmények, az Árpád Vezér Gimnázium és az általános iskolák, az egészségügyi ellátás és a civil szervezetek intézményrendszerében él. Egy politikai, igazgatási; amely a pártok és az önkormányzat kereteiben létezik. Van aztán egy országos, sőt nemzetközi szellemi ködvilág; csillagok ragyognak át hol kedvesen áttetsző, hol sűrű, novemberi jellegű gomolygásán. Ebből hazajáró lelkek; vágyó - csodálkozó - mérgeződő turisták; ráolvasók és programot szerkesztők bukkannak rendre elő. És vannak a munkahelyek, a házak, tanyák, háztartások. A lassan újra polgárosodó lakosság. Elviselő, vágyó lelkek; szívósan dolgozó, megka-

paszkodó, befelé építkező emberek. És hiányzik az ötödik dimenzió: a négy lelket összekapcsoló lendület, hogy a padló és a plafon együtt emelkedjen.¹⁹

Eu-tópiák

“Morus Tamás óta hosszú vita folyik Utópiájának lehetséges kettős értelméről. Au-tópiára (sehol se lehetséges helyre) vagy eu-tópiára (kiválasztott, jó helyre) gondolt-e? Mi itt félreérthetetlenül és nyomatékosan az utóbbit választjuk: a jó helyet, a jó társadalom célját, a summum bonumot, a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát...”²⁰ Fred L. Polak harminc éve írt, “A célok célja felé” című, hosszú tanulmányának e rövid passzusához Szelényi Iván bővebb értelmezést fűzött: “...elméletileg, etimológiailag az utópia két kifejezésből vezethető le - s e kétféle etimológiai értelmezés az utópia két különböző felfogásának felel meg. Az utópia szó vagy az eutópiából, vagy az au-tópiából származik. Az eutópia kívánatos helyet, az au-tópia viszont sehol sem létező helyet jelent. Az eu-tópia értelmében felfogott utópia nemhogy nem ellentéte a tervezésnek, hanem éppenséggel rokon azzal, hiszen a tervezett jövő is egyfajta kívánatosnak ítélt jövő. Míg a prognózis készítésekor a hangsúly a lehetőségességen van, addig az utópia a kívánatosságot mérlegeli elsősorban, tehát valami módon a kívánatosság kritériumát ugyancsak használó tervezés számára éppúgy nélkülözhetetlen, mint a prognózis. Másrészt a kívánatos jövő felvázolása nyilván nem független a lehetséges jövőktől, hiszen a lehetőségesség egyik összetevője éppenséggel a társadalmi akarat...”²¹

Eu-tópiához induljunk ki a tényekből. “Nem lehet úgy lovagolni, hogy nem ültök a lóra.” Egy éles eszű hölgy fogalmazott így 1990-ben, a ki-

viülről jövő tanácsadók, segíteni akarás és a helyi érdek-érvényesítés feszültségére utalva. Kétségtelen, hogy a helyi fejlesztés "sine qua non"-ja nemcsak a helyi erőforrások mozgósítása, de a helyi mozgósítók léte és akarata. Ám kell, hogy legyen (és van) módszer a négy lélek kapcsolatának szervezésére; a ködvilág csillagainak hasznosítására; a gazdaság és kultúra szinergikus szervezésére. Nem véletlen, hogy az ország számos településének fejlődését, a helyi programok kibontakozását megvalósíthatósági tanulmányok alapozták meg. Ezek bázisa, empirikus információs háttere az erőforrás térkép.²²

Az erőforrás térkép, rendszerezetten, csoportosítva, egymáshoz viszonyítva tartalmazza azt, amivel rendelkezünk - és bizonyos mértékig azt is, ami ebből lehet. Ez a módszer egészen különböző dolgok egymás mellé állítására, áttekintésére szolgál. Alkalmazása során lehetőségünk van az érdekelt emberek összekapcsolására, a térkép elkészítése közösségi munka is lehet.

Mit lehet (kell) felmérni, megmérni, leírni?

- Gazdaságföldrajzi adottságok: termőföld, ásványkincsek, utak, útkeresztezések, vizek, gyógyvizek, levegő minősége és mindennek a tényleges használata.

- A fentiekben rejlő lehetőségek. Pl. az útkeresztezésekben építhető benzinkút és vendéglátóhely. A vízre és jó levegőre építhető idegenforgalom. A parlagföldekre telepíthető legeltető juhászat.

- A népesedési folyamatok: születések, halálozás, költözködés (miért vándoroltak el vagy jöttek ide), házassági szokások, a múlt, a jelen és a tendenciák.

- A népesség egészségi állapota, a jellemző betegségek.

- A népesség múltbeli tudása.

- A mai képzettség iskolázottság szerint. A fog-

lalkoztatás szerinti megoszlás. A foglalkoztatás és munkanélküliség; a napi ingázás; az elvándorlás képzettségi háttere.

- A különleges tudású emberek.

- Az elszármazottak és visszajárók.

- A társadalmi rétegződés (a demográfia és a képzettség mellett) foglalkozások szerint.

- A népesség problémáit legjobban ismerők: tanárok, családsegítők, védőnők, orvosok, papok, népművelők.

- A népesség igényeit legjobban ismerők: boltosok, kocsmárosok, postások, szemetesek.

- Az anyagi termelő cégek és vállalkozók.

- A szolgáltató cégek és vállalkozók.

- A kommunikációs intézmények: iskola, művelődési ház, sajtó.

- A költségvetési intézmények.

- Az egyházak.

- A pártok.

- A körök, klubok, egyesületek.

- A nem formális szervezetek: szekták, hangadó csoportok.

- Ki mit tud?, Ki mit szeretne tudni? - címlisták.

- A csomópontok. (Állomás, posta, buszmegálló, benzinkút)

- A lakóépület állomány.

- A nem használt épületek.

- A település más helységhez viszonyított erősségei és gyengeségei.

- A település helyzete, súlya a régióban, az országban.

Míg az erőforrás térkép a "mi van és ebből mi lehet" kérdésre ad választ, a szabadon szárnyaló fantázia Sárospatakot, mint eu-tópiát, kiválasztott jó helyet láttatja.

Nem kevésbé fontos kategória a koordináció! Ez összehangolást jelent, ami nem feltétlenül köve-

teli meg a teljes együttműködést. A tervezők és fejlesztők feladata, hogy megadják a programok és szervezetek koordinációjának kereteit. Erre egyrészt a romboló ellentmondások kiszűrése, másrészt pedig a belső piac megteremtése, a helyi erőkkkel megoldható problémák kijelölése érdekében van szükség.

A koordináció lényege:

- Mindenki azzal foglalkozzék, amihez a legjobban ért és mondjon le arról, amit más jobban csinál. (Ez a komparatív előnyök kihasználásának elve.)

- A kereskedelem nem esemény, hanem folyamat. (Akik egyetlen eseményen, pl. búcsún, vagy őszi vásáron rossz minőségű árut próbálnak eladni, azok a település egésze kínálatának piacát is veszélyeztetik.)

- A településen belül először egymásnak adjanak megrendelést a cégek és vállalkozók, mert csak a belső piac bázisán lehet tartósan kifelé dolgozni.

- Elébe kell menni a "tavasznak", a várható keresletnek, tehát a környezet várható fejlesztéseire, eseményeire célszerű ráhangolódni.

- Kapcsolni kell az árakat és szolgáltatásokat: az egyik piacot teremti a másik számára is.

- Összehangolással szükségleteket lehet teremteni. A marketingben ismert, hogy a használati értékkel bíró termékek és szolgáltatások esetében a kínálat egy bizonyos határig, szintig megtalálja a maga keresletét. A kérdés igazán a határ, a szint bemérése. Most tehát arról van szó, hogy ha valami iránt nincs szükséglet, meg kell teremteni az igény felkeltésével.

A tervezés során tehát az értékekből, a jövőképből kiindulva, a fejlődés hajtóerői, éppen ezek fogják a spontán, a beavatkozás nélküli tendenciákat megváltoztatni.

A helyzet tisztázására szolgáló módszere elsőd-

leges célja, hogy adatokat, véleményeket gyűjtsünk a település állapotáról, lakosainak közérzetéről. Ezekből az információkból azonban csak akkor tudunk helyes következtetéseket levonni, ha sokoldalúan elemezzük a kapott adatokat. A adatsorokból ki lehet és ki kell következtetni a spontán változások irányát, trendjét és képet kell alkotni a változtatás lehetséges mértékéről is.

Játszaduzzunk és éljünk a szóval. A "topikus" görög-latin (tehát európai) eredetű szó jelentése: helyi, helyre vonatkozó. Az eu-topikus a kívánatos helyi, a vágyott helyre vonatkozó, a megvalósítható jövő. A vázolt módszerrel lehet Sárospatak EU-topikus: jó hely(i), az Európai Unióban.

Jegyzetek:

1 Márai Sándor: Egy polgár vallomásai, Helikon Kiadó, 2000, 7-8.o.

2 Idézi Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kuno és a Sárospataki Református Főiskola. Az angol nyelv tanításának kezdetei Patakon, Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, 1998. 7.o.

3 Hörcsik Richárd - Koncz Gábor: Sárospatak a magyar művelődésben, I. rész. = Kultúra és Közösség, 1985. 2. szám, II. rész. ua. 3. szám. Az idézet: I. rész 104.o. Az Újszászy Kálmán - idézet eredeti forrása: Újszászy Kálmán - Balassa Iván - Román János: Sárospataki vezető, Sárospatak, 1957. 8.o.

4 Nagy László: A "bibliás őrálló" fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben, Magvető Könyvkiadó, 1984. A 2000. évben volt Lorántffy Zsuzsanna születésének 400. évfordulója; számos írás, kiállítás emlékezett meg róluk. Itt most a régebbi, igen szép regényekre hívom fel a figyelmet: Szentmihályiné Szabó Mária: "Lorántffy Zsuzsanna" és "Örök társak"; több kiadásban.

5 Czegle Imre: A Sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése (1531-1945). Különlenyomat a Borsodi Könyvtári Krónika III. kötetéből, 5-6.o.

6 Takács Béla: A sárospataki nyomda története, Magyar Helikon, 1978. 20.o.

7 Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégium és a középfokú képzés négy évszázada, Tankönyvkiadó, 1986. 377.o.

8 Barsi Ernő - Szabó Ernő: A Pataki Kollégium zenei krónikája, Zeneműkiadó, 1984.

9 Koncz Sándor: A filozófia és a teológia oktatása 1703-1849 között, in: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981. 117-118.o.

10 Barcza József: A Kollégium története 19849-től 1919-ig, in: A Sárospataki Református Kollégium, i.m. 194.o.

11 Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete 1800-1919, Sárospatak, 1996. 173.o.

12 Lásd erről: Tihanyi Endre: A Sárospataki Népfőiskola lapjának történetéhez. (A "Kerékvágás" bibliográfiája) 1936-1948, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc. Különlenyomat a Borsodi Könyvtári Krónika IV. számából. 238.o.; A Sárospataki Népfőiskola 1936-1986 (szerk.: Jakab Sándor - Varga Csaba), Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Országos Közművelődési Központ Módszertani Intézete. É. n. 184.o.; A magyar Népfőiskola alapjai. Készítette a Sárospataki Kollégium Népfőiskolai szekciója. Népfőiskolai Füzetek VI. Magyar Népfőiskolai Collegium, 1999. 159.o.; Horváth Erzsébet: A Magyar Református Népfőiskola forrása, Sárospatak. Magyar Népfőiskolai Collegium, 1996. 56.o.

13 Lásd erről: Koncz Gábor: Jegyzetek az élet-

mód-prognosztizálás lehetőségeiről = Kultúra és Közösség, 1978. 4. szám., 23-48.o.; Káposztás Ferenc - Koncz Gábor - Monigl István: A kulturális szféra tervezése, Tankönyvkiadó, 1984. 205.o.; Koncz Gábor: Módszertani szempontok "A Művelődés Háza, Sárospatak" tevékenységének tervezéséhez = Kultúra és Közösség, 1985. 1. szám, 36-54.o.

14 Lásd erről: Koncz Gábor: Parázs és Idő. A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozásának történelmi körülményei. = A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve 1989-1998, (szerk.: Bolvári-Takács Gábor) Sárospatak, 1999. 7-15.o.

15 Utalás Erdei Ferenc Város és vidéke című, több kiadásban megjelent művére.

16 Utalás Lázár István Kiált Patak vára című, több kiadásban megjelent szociográfiájára.

17 Balácsi Károly: Nehéz örökség. Rekvium négy tételben = Sárospatak, 1994. június, melléklet.

18 Balácsi Károly: Az elveszett évtized = Patak és Vidéke, 1997. március 14., 6.o.

19 Utalás Németh László megjegyzésére, amely az 1970-es évek elején, az életszínvonal emelkedése kapcsán hangzott el, s arra utalt, hogy a padló emelkedésekor le kell hajtani a fejet, ha a plafon nem emelkedik.

20 Fred L. Polak: A célok célja felé = Társadalmi tervezés és szociológia, (szerk.: Szelényi Iván), Gondolat Könyvkiadó, 1973. 149.o.

21 Szelényi Iván: Bevezetés, in: Fred L. Polak: i.m. 15-16.o.

22 Lásd részletesen: Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez. (szerk.: Beke Pál - Kováts Flórián), Településfejlesztési füzetek 14., BM Kiadó, 1995, 59.o.